

ZSIDÓ SÍRKÖVEK BUDÁRÓL A TÖRÖK HÓDOLTSÁG KORÁBÓL

Korán elhalt testvérem, Noémi emlékének

A budai zsidók második — török hódoltság korabeli — temetője a Hunfalvy és Batthyány utcák között terült el.¹ A török kiűzetése után, 1686-ban, az elnéptelenedett zsidó gyülekezet temetőjét a tömeg feldúlta, sírköveit kiszaggatta és építkezéseknél használta fel. Úgy látszik, hogy sok a Mátyás-templom környékének épületeibe került. Renoválási munkálatok során a múlt század utolsó évtizedeitől egyre-másra bukkantak elő zsidó sírkövek. A második világháború bombasérült épületeiből azután nagyobb számmal jutottak napvilágra. A korábbiakról való adatokat összegyűjtöttük, az utóbbiakat kiadtuk néhány esztendővel ezelőtt.² Eddig — a mieinkkel együtt — harminchárom sírkő szövege került kiadásra. Van két további kő, amelyet sikerült kibetűzni és bizonyítani középkori eredetét. Egyik a Halászbástya Lapidáriumában, a másik a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjteményben található. Közzétételükre máskor kerül sor.

Ezúttal további huszonhét sírkövet mutatunk be. Közülük tizennyolc már régebben került elő, de szövege kiadatlan maradt, kilenc a felszabadulás után, idézett dolgozatunk megjelenése óta vált ismeretessé. Az 1620 és 1683 közötti évekből valók. Az összes eddig előkerült és publikált törökkori sírkövek száma tehát hatvan, s az 1576—1683 évkört ölelik fel.

A feliratok egységes formulát követnek, amely erősen eltér a középkortól s így a hódoltság kora akkor is megállapítható egész bizonyossággal, ha az évszámot tartalmazó rész le is törött a kőről.

A feliratokból településtörténeti következtetéseket vontunk le már korábbi közleményünkben is, mert rámutattunk arra, hogy a héber neveken kívül kizárólag német nevekkal találkozunk. Tehát Mohács után túlnyomórészt német eredetű zsidóság települt Magyarországra és nem spanyol.³ Ezt megerősíti a mostani anyag is, amelyben két nem héber név van: a Merli (l. 4. sz.) és a Gitli (l. 13. sz.), s ezek németek.

Foglalkozását csak egynek tudjuk meg: Dávid fia, a budai hitközség kántora volt (l. 15. sz.).

Ezek után közzétesszük a héber sírfeliratokat, magyar fordítás és fénykép kíséretében.⁴

1

פה	Itt
נקברת מרת	van eltemetve az úrnő,
רבקה בת ר	Rebeka, leánya R.
יוסף זל י"ז ימי	Józsefnek, emléke áldott, 17. napján
בחודש אלול	Elul hónapnak,
שנת ש"ף לפק	az 1620. esztendőben, a kis idősámítás szerint. ⁵
תנצבה	Legyen lelke bekötve az élet kötelékébe. ⁶

Magassága 138 cm, szélessége 45 cm, vastagsága 30 cm.

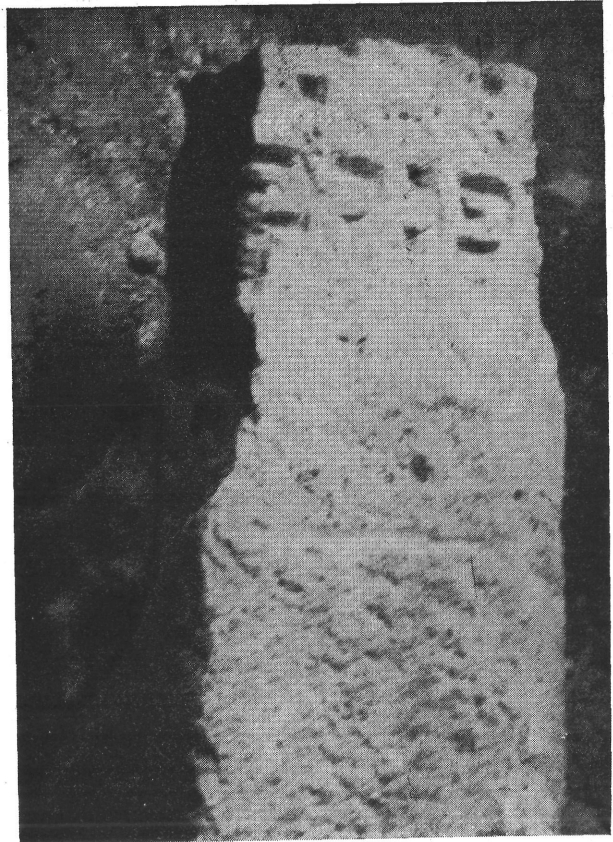
Előkerült 1913. XI. 20-án a Színház utca 5—7—9. sz. épülettömbből.

Ma a MNM földszinti folyosóján található.⁷

Lt. sz.: 1913/1.

1. kép. Rebeka asszony sírköve 1620-ból

2. kép. Zsidó sírkő-töredék 1622- vagy 1623-ból

2
(Töredék)

.....
[ש] פג לפ[ק] 1622 vagy 1623, a kis időszámítás szerint

Magassága 70 cm, szélessége 20 cm, vastasága 15 cm.
Előkerült 1951–53 között a Hess András tér 4. sz. épületből.⁸

Ma a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumában.
Lt. sz.: 49.819.

3

פה	Itt
נקבר ב[ר]	van eltemetve [R.]
ישמעאל ⁹	Jismáel,
זל בר יוסף	emléke áldott, József fia.
נפטר כה	Meghalt 28.
ימים בחו'	napján
תשרי ~	Tisri havának,
שנ' שפה	az 1627. esztendőben,
לפק	a kis időszámítás szerint.

Magassága 64 cm, szélessége 28 cm, vastagsága 10,5 cm.
Előkerült 1932-ben a vízivárosi zsidó temetőből, ahol a múlt század második felében ideiglenes elhelyezést nyert.

Ma a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjteményben.

3. kép. Jismáel b. József sírköve 1627-ből

4

פה	Itt
נקבר מרת	van eltemetve az úrnő,
מרלי בת	Merli, ¹⁰ leánya
ר' ישמעאל	R. Jismáélnak,
ז'ל בראש	emléke áldott, Új-
חודש השון	holdján Chesván havának,
שנת שפ"ה	az 1627. esztendőben.

Magassága 109 cm, szélessége 33 cm, vastagsága 22 cm.

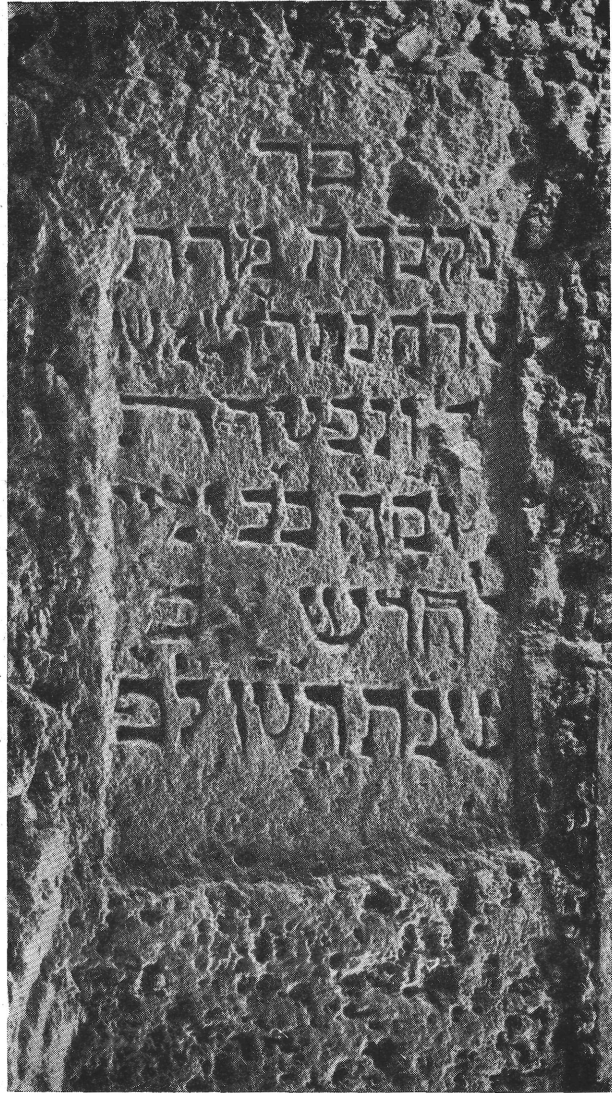
Ma a Vármúzeum Lapidáriumában.

Lt. sz.: 119.

4. kép. Merli asszony sírköve 1627-ből

<p>פה נקבית מרת שרה בת ר' שמשו</p> <p>זל ונפטרת ביום ה' כב ימים</p> <p>לחדש אב שנת תמ"ז ל'</p>	<p>Itt van eltemetve az úrnő, Sára, R. Sámso[n] leánya, emléke áldott. Meghalt csütörtökön, 22. nap- ján Áb hónapjának, az 1656. esztendőben, a kis időszámítás szerint.</p>
--	--

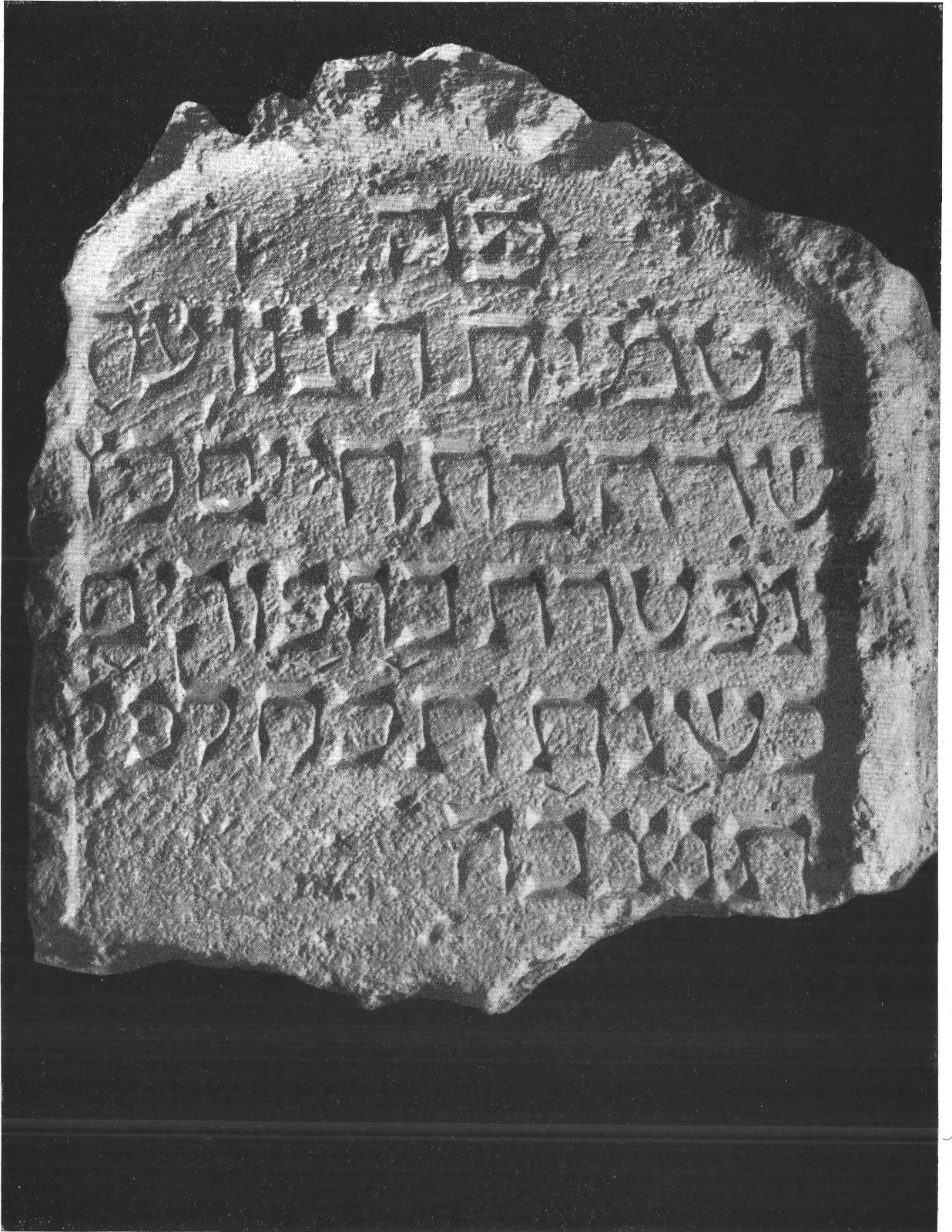
Magassága 128 cm, szélessége 42 cm, vastagsága nem állapítható meg.
Előkerült 1955 novemberében a Színház utca 5–7–9. sz. épülettömb keleti szárnyának földszinti folyosóján, ahol oldalára fordítva falazták be.
Még nincs kibontva, szövege azonban így is olvasható.¹¹

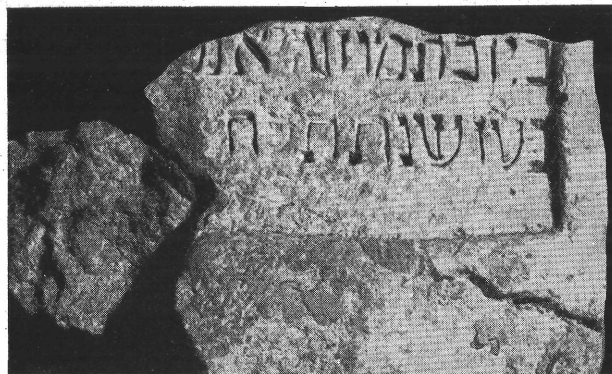
7. kép. Sára asszony sírköve 1656-ból

<p>פה נמנת הצנועה שרה בת חיים ב"ר ונפטרת ב' דפורים בשנת תל"ח לפק ת"צ"ב</p>	<p>Itt van elrejtve a szemérmes Sára, Chájjim Kóhén leánya. Meghalt Púrím második napján, az 1668. esztendőben, a kis időszámítás szerint. Legyen lelke bekötve az élet kötelékébe.</p>
--	---

Magassága 59 cm, szélessége 51,5 cm, vastagsága 3 cm (a többi be van falazva).
Ma a Vármúzeum Lapidáriumában.
Lt. sz.: 114.

8. kép. Sára sírköve 1668-ból

12. kép. Zsidó sírkő-töredék 1678-ból

12

(Töredék)

[נקברת] [eltemet-
tetett]

[מרת] ב' כ' תמוז והיא נפ[מרת] Tammuz 20-án.
Mehalt

ב'טו' שנת ה'ת"ח 16-án, az 1678.
évben.

Magassága 63 cm, szélessége 53 cm, vastag-
sága 18 cm.

Előkerült 1932-ben a vízivárosi temetőből.
Ma a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjteményben.

13

פה

Itt

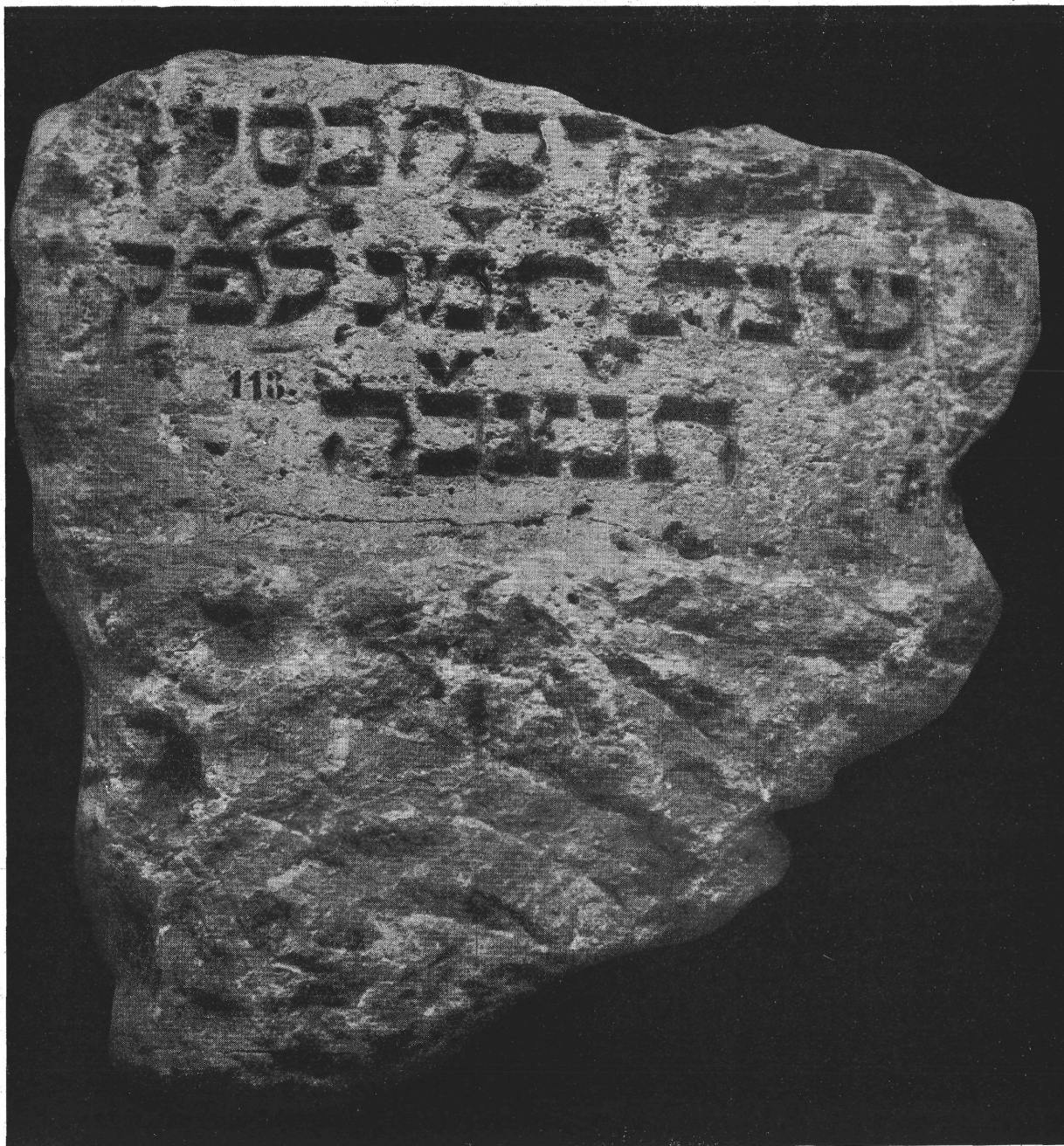
נקברת מרת van eltemetve az úrnő,
גיטלי¹⁴ בת ר' Gitli, leánya R.
חיים ונפטרת Chájjimnak. Mehalt
ב'ה' ל'ה' אייר Ijjár hónap 25-én,
שנת תל"ט ל' az 1679. esztendőben, a kis
időszámítás szerint.

תנצבה Legyen lelke bekötte az
élet kötelékébe.

Magassága 94 cm, szélessége 36 cm, vastag-
sága 25 cm.

Valószínűleg a Színház utca 5–7–9. sz.
épülettömbből került elő 1956 nyarán.
Ma a Budapesti Történeti Múzeum Vármú-
zeumában.

13. kép. Gitli asszony sírköve 1679-ből

14. kép. Zsidó sírkő-töredék 1683-ból

14

(Töredék)

.....
נפטר כ"ח בסיון	Meghalt Sziván 28-án,
שנת תמ"ג לפ"ק	az 1683. évben, a kis időszámítás szerint.
תנצב"ה	Legyen lelke bekötve az élet kötelékébe.

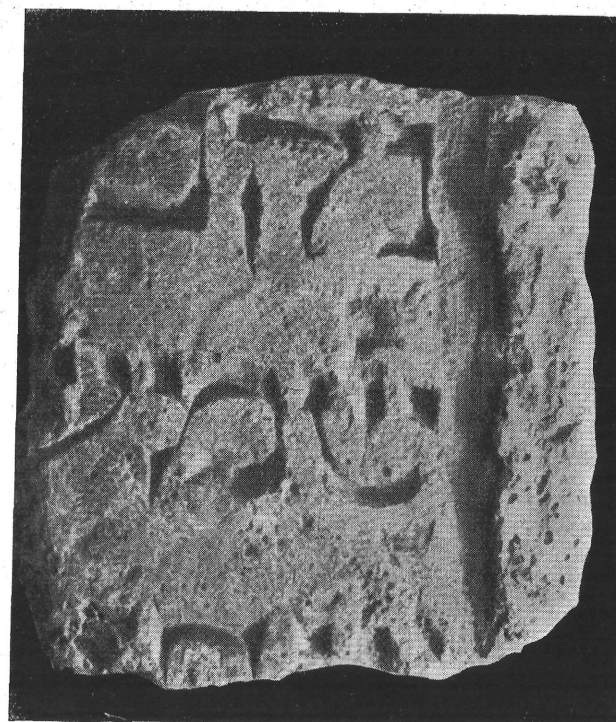
Magassága 54 cm, szélessége 50 cm, vastagsága 3 cm (a többi be van falazva).

Ma a Vármúzeum Lapidáriumában.

Lt. sz.: 113.

15. kép. Dávid fiának,
a kántornak sírköve

16. kép. Simon b. Izsák sírköve

15

[פ] ה נטמן איש	Itt van elrejtve
[י] שר ונאמן	az egyenes és hűséges [férfiú],
[פ] עמן נעין	a kellemes csengettyű,
הלא הוא ... [בן]	nemde ő ..., [fia]
ר דוד ה [זן]	R. Dávidnak, a kántor,
זל המ [ב] 15	emléke áldott, aki neveztetik ...
[נפ] מר ביו [ם]	Meghalt ... napján
[ל] הודר ש סיו [ן]	Sziván hónapjának
.....

Magassága 64 cm, szélessége 19 cm, vastagsága 16 cm.
Előkerült az 1920-as években a Hatvany-házból (Táncsics
utca 1).¹⁶

Ma a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjteményben.

16

[פה]	[Itt]
נקב [ר בר]	van eltemetve [R.]
שמעון בר	Sim[on, fia R.]
... יצה [ק]	Izsáknak
.....

Magassága 23 cm, szélessége 20 cm, vastagsága 9 cm.

Előkerült 1932-ben a vízivárosi temetőből.

Ma a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjteményben.

17. kép. Simon (?) b. Amram sírköve

17

[פה נק]בר] Itt van eltemetve
17 [כר שמ]עין? R. Simon [?],
[בר עמ]רם] R. Am[ramnak] fia,
.....

Magassága 23 cm, szélessége 20 cm, vastagsága
10 cm.

Előkerült 1932-ben a vízivárosi temetőből.
Ma a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény-
ben.

18

[פה] נטמנת] [Itt] van elrejtve
[מרת] מרים] Mirjám [úrnő],
[בת] ישר[אל] Izrá[el] [leánya],
.....

Magassága 29 cm, szélessége 26 cm, vastagsága
11 cm.

Előkerült 1932-ben a vízivárosi temetőből.
Ma a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény-
ben.

18. kép. Mirjám asszony sírköve

19. kép. Nechámá asszony sírköve

20. kép. Mózes (?) b. Chájjim sírköve

19

פה	Itt
נקבר' מרת	van eltemetve az úrnő,
נחמה בת ר'	Nechámá, leánya R.
שועל ¹⁸	Suálnak,.....
.....

Magassága 41,5 cm, szélessége 33 cm, vastagsága 31 cm.
Előkerült 1932-ben a vízivárosi temetőből.
Ma a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjteményben.

20

(Töredék)

[פה נקבר]	[Itt van eltemetve]
[האיש] הענו הר'	a szerény [férfiú], R.
[מש?]ה בר חיים	Mózes (?), Chájjim fia,
[ב] י' א' י'	vasárnap, ... napján
.....

Magassága 31 cm, szélessége 38 cm, vastagsága 15 cm.
Előkerült 1932-ben a vízivárosi temetőből.
Ma a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjteményben.

21. kép. Nechámá sírköve

21

פּה	Itt
..... נקברת	van eltemetve ...
[... ת] נחמה	Nechámá, leánya ... [-nak,]
[הלוו זל ו] נפטרת	a levitának, emléke áldott.
	[Meghalt]
..... יב	Jómkippur előnapján ...
.....

Magassága 39 cm, szélessége 25 cm, vastagsága 11 cm.

Előkerült 1892-ben a budai királyi palota kibővítése alkalmából.¹⁹

Ma a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjteményben.

22. kép. Zsidó sírkő-töredék

22

(Töredék)

.....

[ל]m, emléke [áldott],

[... ת שנת] [Tévé]t [... napján],

...évben,

[ל] פק ... a kis időszámítás [sze-

rint].

[תנצ] בה [Legyen lelke bekötve]

az élet kötelékébe.

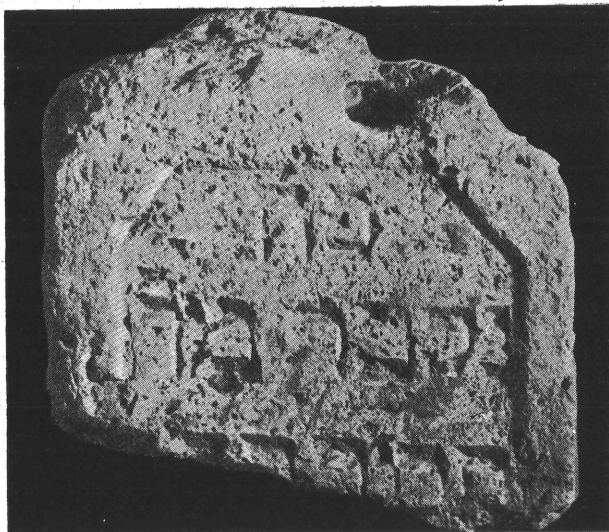
Magassága 39 cm, szélessége 19 cm, vastagsága 16 cm.

Előkerült 1951–53-ban a Hess András tér 4. sz. épületből.

Ma a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumában.

Lt. sz.: 49.796.

23. kép. Báruch sírköve

24. kép. Dávid sírköve

23

(Töredék)

פה	Itt
נקבר מר	van eltemetve R.
ברוך בר	Báruch, fia R.
.....

Magassága 33 cm, szélessége 34 cm, vastagsága 32,5 cm.
 Előkerült 1932-ben a vízivárosi temetőből.
 Ma a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjteményben.

24

(Töredék)

.....
[מ] ה [ר']	tanítónk, [R.]
... אשר	Ásér ...
... ביר [ה]	hónapjában ...
.....

Magassága 13 cm, szélessége 13 cm, vastagsága 6,5 cm.
 Előkerült 1952 után a Mátyás-templom környékéről.
 Ma a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumában.

25

(Töredék)

ר דוד	R. Dávid
..... ²⁰

Magassága 35 cm, szélessége 34 cm, vastagsága 18 cm. A sírkő tükre gótikus ívet mutat.
 Előkerült 1951–53-ban a Hess András tér 4. sz. épületből.
 Ma a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumában.
 Lt. sz.: 49.797.

26

(Töredék)

.....
.....
.....
... לפ] ק	a kis [időszámítás szerint]...

Magassága 64 cm, szélessége 27 cm, vastagsága 12 cm.
 Előkerült 1950-ben az Úri utca 32. sz. épületből.
 Ma a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumában.
 Lt. sz.: 53.2382.

25. kép. Mesullám sírköve

27

(Töredék)

[פה]	[Itt]
[נקבר בר מ] שלם	[van eltemetve R. Me]sullám, ²¹
[בר] . . . זל [fia], emléke áldott.
[ונפטר ביום]	[Meghalt] szomba- ton,
[. . . ימים בחוד] ש אלול	Elul hónap [. napján],
.

Magassága 46 cm, szélessége 21 cm, vastagsága nem vehető ki.

A Színház utca 5–7–9. sz. keleti szárnyának udvari részén, a II. emelet külső falában oldalára fordítva látható.

A sírköveken előforduló nevek

Férfi nevek

- אשר (24)
- ברוך (23)
- דוד (15, 25)
- חיים (8, 13, 20)
- יוסף (1, 3)
- יצחק (16)
- ישמעאל (3, 4)
- ישראל (18)
- משה (?) (20)
- משלם (27)
- עמרם (17)
- שועל (19)
- שמואל (9)
- שמעון (16, 17?)
- שמשון (7)

Női nevek

- גיטלי (13)
- הנה (9)
- מרים (18)
- מרלי (4)
- נחמה (19, 21)
- רבקה (1)
- שרה (7, 8)

J E G Y Z E T E K

¹ Grünvald F., A buda-várhegyi zsinagóga és zsidó temető helye török időkben. Jubilee Volume in Honour of B. Heller. Ed. A. Scheiber. Bp. 1941, 167. — S. Krauss, Kórót Bálté Hátöfillá Böjiszraél. New York 1955, 201.

² A. Scheiber, Newly-found Jewish tombstones in Buda. Acta Orientalia II (1952) 123–142. — Historia Judaica XIV (1952) 145–153. — Proceedings of the Twenty Second Congress of Orientalists. I. köt. Istanbul 1953, 156.

³ Büchler S., A zsidók története Budapesten. Bp. 1901, 106. — Fekete L. (Budapest a törökkorban. Bp. 1944, 162–163, 243) inkább lengyel eredetű zsidóságot hangsúlyoz.

⁴ Ezúton is köszönetet mondunk hallgatóinknak, Schmelczer Imrének, Schmelczer Kornélnak és Szapapanos Ádámnak, akik munkánkban segítőtársaink voltak.

⁵ Az ezreket nem számítja. L.: Acta Orientalia II (1952) 125, 5.

⁶ Vö.: I. Sám. XXV. 29.

⁷ Német fordítását közölte: G. Supka, Interessante Funde. Ein jüdischer Grabstein im Korpskommandogebäude in Ofen. Neues Pester Journal XXIV (1913) 304. sz. A fordítás Mahler Edétől származik és egészen hibás. Az évszámot י"ב-nak nézte s így 1544-et kapott. Más hibákat is tett az olvasásban. Mahler maga azután közzétette a héber szöveget is — fénykép kíséretében —, hibás olvasáshoz bámulatos elméjével fűzve kronológiai kombinációit: Ein alter jüdischer Grabstein im Ungarischen Nationalmuseum. ZDMG LXVIII (1914) 326–328. Bár cikkéhez E. Baneth (uo. 720) és S. Poznański (uo. 721) is hozzászólt, egyik sem vette

észre az évszám olvasásában elkövetett fő tévedését, amellyel 76 évvel korábbi sírkövet nyert. Ebből az időből máig sincs kövünk. Ezért láttuk szükségesnek közölni újból a helyes szöveget. Vö. még: Horler M., Budapest műemlékei. I. rész. Magyarország műemléki topográfiája. IV. köt. Bp. 1955, 483–487.

⁸ Vö.: Budapest műemlékei... 362–365.

⁹ A kövön tévesen ישיעאל áll.

¹⁰ Zunz, Ges. Schriften. II. köt. 66. — B. Wachstein, Die Inschriften des alten Judenfriedhofes in Wien. I. köt. Wien—Leipzig 1912, 472. old., 621. sz. ישיעאל. — Uő., Die Grabschriften des alten Judenfriedhofes in Eisenstadt. Wien 1922, 300. old., 1094 sz. ישיעאל. — Lásd ezzel szemben: B. Klar, מחקר ישיעאל. Tel-Aviv 1954, 70. — L. még: M. Grünwald, Le Cimetière de Worms. REJ IV (CIV) (1938) 82 (Merle).

¹¹ Gerő Győző hívta fel rá a figyelmünket. L.: Új Élet XII (1956) 1. sz.

¹² = ישיעאל = igaz pap = a kohanita (papi) családból származók jelölése.

¹³ Vö.: Horler i. m. 546–548.

¹⁴ O. Muneles—M. Vilimková, Starý Židovský Hřbitov v Praze. Praha 1955, 273, 359. old., 112. sz.

¹⁵ ישיעאל rövidítése. A rövidítés jele még kivehető.

¹⁶ Vö.: Horler i. m. 487–489.

¹⁷ Lehet azonban ישיעאל és ישיעאל is.

¹⁸ Jelentése: „róka”. Ritkán fordul elő. Lásd: J. F. Gumpertz: Tarbiz XX (1955—56) 458.

¹⁹ Közölve nagyon hibásan: Egyenlőség XI (1892) 53. sz., a hirrovatban.

²⁰ Itt egy sor olvashatatlan.

²¹ Bibliai eredetű n.v. Lásd: Jes. XLII. 19. Vö.: Muneles—Vilimková i. m. 149.

JEWISH TOMBSTONES OF BUDA FROM THE PERIOD OF TURKISH RULE

The second cemetery of the Jews of Buda, that of the period of Turkish rule, was situated among the Hunfalvy and Batthyány Streets, in the 2nd District of Budapest. In 1686, after the expulsion of the Turks, the cemetery of the depopulated Jewish community was ravaged by the mob, tearing out its tombstones and using them in works of building. It seems that many of them were made use of in the buildings round the Matthias (formerly, Coronation) Church. In the course of the restoration works Jewish tombstones have continuously turned up from the last decades of the 19th century on. A larger number of them have come to light from the buildings bomb-shelled during World War II. Particulars about the former have been collected by me, and the later ones I published a few years ago (*Acta Orientalia* II. 1952. pp. 123—142). So far the texts of thirty-three tombstones — including those published by myself — have appeared. There are two further stones which I have succeeded in deciphering and proving their medieval origin. One of them is deposited in the lapidary of the Fishers' Bastion, and the other in the Jewish Religious and Historical Collection. Their texts will be published on another occasion.

This time we present twenty-seven further tombstones. Eighteen of them turned up earlier,

but their texts have so far remained inedited, whereas nine have been discovered after the liberation, since the publication of my article quoted above. They are from the years 1620 to 1683. Consequently, all the Jewish tombstones from the period of Turkish rule that have so far been found, amount to sixty and comprise the period from 1576 to 1683.

The inscriptions are of a uniform formula distinctly differing from the medieval one. Thus the period of Turkish rule can be fixed with exactitude even if the parts showing the dates have broken off from the stones.

From the inscriptions certain conclusions pertinent to the history of settlements were drawn in our former article also, for we pointed out that, besides Hebrew names, they contain exclusively German names. Therefore, after the Battle of Mohács in 1526, mostly Jews of German, and not of Spanish, origin settled down in Hungary. This has been borne out by the recent material also, which contains two non-Hebrew names, Merli (see Nr. 4) and Gitli (see Nr. 13) and they are German.

There is only one among the persons buried whose occupation could be found out: this is..., son of David, who was the cantor of the Jewish community of Buda (see Nr. 15).

CAPTIONS

Fig. 1 Tombstone of the woman Rebeca (1620)	Fig. 12 Fragment of a Jewish tombstone (1678)
Fig. 2 Fragment of a Jewish tombstone (1622 or 1623)	Fig. 13 Tombstone of the woman Gitli (1679)
Fig. 3 Tombstone of Jishmael b. Joseph (1627)	Fig. 14 Fragment of a Jewish tombstone (1683)
Fig. 4 Tombstone of the woman Merli (1627)	Fig. 15 Tombstone of David's son, the cantor
Fig. 5 Fragment of a Jewish tombstone (1631)	Fig. 16 Tombstone of Simon b. Isaac
Fig. 6 Fragment of a Jewish tombstone (1640)	Fig. 17 Tombstone of Simon (?) b. Amram
Fig. 7 Tombstone of the woman Sarah (1656)	Fig. 18 Tombstone of the woman Miriam
Fig. 8 Tombstone of the woman Sarah (1668)	Fig. 19 Tombstone of the woman Nechama
Fig. 9 Tombstone of the woman Channa (1671)	Fig. 20 Tombstone of Moses (?) b. Chajjim
Fig. 10 Fragment of a Jewish tombstone (1674 or 1675)	Fig. 21 Tombstone of the woman Nechama
Fig. 11 Fragment of a Jewish tombstone (1676 or 1677)	Fig. 22 Fragment of a Jewish tombstone
	Fig. 23 Tombstone of Baruch
	Fig. 24 Tombstone of David
	Fig. 25 Tombstone of Meshullam